

Adaptarea la exil

— H.-R. PATAPIEVICI —

În 2005, Matei Călinescu a publicat, sub titlul *Un fel de jurnal*, o selecție din jurnalele ținute între 1973 și 1981¹. Alegerea acestor ani nu este arbitrară: 1972 este anul în care Matei Călinescu a părăsit țara; 1981 este anul în care a primit cetățenia americană. Jurnalul acoperă, așadar, răstimpul unei adânci prefaceri sufletești: perioada adoptării exilului și a adaptării la el. În datele sale esențiale, identitatea lui Matei Călinescu rămâne aceeași. Dar accentele, nuanțele, constrângerile inefabile, distribuția imponderabililor se schimbă. Chiar dacă ingredientele globale ale personalității se conservă, adoptarea exilului a antrenat adaptări sufletești care le-au modificat configurația și, personalității, savoarea.

Pentru ușurința identificării, voi nota cu M1 pe acel Matei Călinescu care intră în dislocarea exilului, iar prin M2 pe acel Matei Călinescu care e deja transformat de experiența lui. M1 este separat de M2 prin răspunsul la această reflecție: „Încă o dată îmi dau seama că rămânerea mea aici m-a ferit de-o aproape certă sinucidere intelectuală și psihologică, dacă nu chiar fizică. Dar, «rămânând», n-am optat pentru un alt fel de sinucidere?” (23 aprilie 1975). M1 și M2 răspund diferit la această întrebare. M1 și M2 sunt despărțiți și prin următoarea constatare: „Sfășierile exilului, răni care peste zi par închise, dar care, noaptea, se redeschid pe neașteptate și sângerează în vise ori insomnii” (2 februarie 1977). În general, M1 este separat de M2 prin vise (2 februarie; 19 februarie; 27 aprilie 1977; etc.), dar și prin conștiința scindării personalității, la nivel social: „Orice aș face, din orice unghi m-aș privi, eu am două identități: una vizibilă aici (profesorul de literatură comparată, venit de undeva din Europa de Est, vorbind englezește cu un accent de care nu va scăpa niciodată, mai puternic când e obosit, mai șters când e bine dispus etc.), cealaltă invizibilă, bănuțată vag de colegii și amicii mei americani, dar știută de mine, de Uca [soția sa; n.m.] și de câțiva prieteni vechi de la București, de sora mea” (11 mai 1977). Cele două identități, adaugă Matei Călinescu, sunt separate și de spațiu, și de istorie, și de cronologie: prima este cea pe care o ignoră americanii, a doua este cea pe care o ignoră românii. Iar între ele stă „neclintita limbă” a exilului, care pentru Matei Călinescu a fost jupuire de viu.

Cele două voci ale identităților lui Matei Călinescu sunt succesive în prima jumătate a jurnalului; se împletesc tot mai vag cronologic în a doua jumătate; și fuzionează aproape complet, prin absorbția primei voci în ultima, spre sfârșitul lui. Matei care intră în acest jurnal este diferit de Matei care iese. Nu doar cetățenia americană, stabilitatea profesională și crescândă recunoaștere academică îi separă pe cei doi Matei. Modificarea e mai adâncă și, din acest motiv, ea poate furniza percepției noastre amorțite de conformism (ori de dorința de a considera sincronizarea drept binele suprem) un foarte fin instrument de evaluare a lumilor pe care cele două voci le articulează și din care se hrănesc. Subtilitatea celor două voci oferă un corp imponderabililor *decisive* care despart lumile noastre. Lumile *noastre*? E limpede că lumea lui M1 nu este doar România, după cum lumea lui M2 nu este pur și simplu America și nici doar contrastul dintre tipul intelectualului umanist (central) european de dinainte de război și tipul intelectualului american de azi². Nici una dintre opoziții nu epuizează *tipul* de diferență între lumi, pe care funcționarea deosebită a celor două voci ale lui Matei Călinescu, în text, o redă cu atâta subtilitate. Singură mărturia sufletului poate da lumii înfățișarea unui chip. Și chiar dacă în ordine ontologică raportul este invers, în ordinea cunoașterii doar sufletul este dovada existenței lumii. Iar sesizarea

diferenței dintre suflete este calea cea mai sigură de a percepe nemijlocit deosebiriile dintre lumi.

Timbrul vocii lui M1 are trei tonuri majore, toate dureroase: al abjecției din țară, al exilului și al sentimentului apăsător al unei datorii neîmplinite față de tată. Timbrul vocii lui M2 e construit mai degrabă din semitonuri: stă sub semnul ramificațiilor nesfârșite, al suspendării în indecizia infinitezimală, al dilemelor arborescente și al deciziei morale de a se abține de la concluzii.

(Spicuiesc la întâmplare, din jurnalul anilor 1973–1981.) M1 are obsesii politice și le trăiește prin insomnii, vise și depresii. Trăiește precar, nesigur, neasigurat, nesănătos; fumează, pierde timpul – autodistrugere. „România e în mine o rană veche din care dă sânge proaspăt”. E cuprins de o tristețe amestecată cu greață, când își amintește de suspiciunea și supravegherea continue din țară; înțelege că securitatea comunistă reală era mai murdară decât și-o putea închipui Orwell. Groaza de a nu cădea în abjecție, acolo. Pentru M1, desprinderea de țară e desprindere de sine. Soluția lui M2 este să constate că, în fond, lui Matei nu îi este deloc *dor de țară* – afirmație la care M1 se raportează spunând că această absență este o formă vidă care nu se lasă umplută cu nimic și care e la fel de greu de suportat. M2 e vizitat de gândul să abandoneze scrisul în românește chiar și în jurnal. I se pare însă prea *imprevizibil* sub raport moral: continuă deci să-și scrie jurnalul în românește, ca să evite complicațiile. M2 are dorința de a se desprinde de treburile românești. În ordine intelectuală, aceasta ar corespunde obiectivării. Când scrie „Tristețe și totodată un sentiment de detașare”, trebuie să înțelegem că M1 resimte tristețea, iar M2 detașarea. În el se instalează o lipsă de speranță față de țara lui, care îl despică în două. În mediul securizat și aseptice al Americii universitare, M1 resimte lipsa prietenilor și a prieteniei ca fiind „aspră”. I se face dor să le scrie prietenilor scrisori sentimentale. Asociază, vag halucinatoriu, tuturor chipurilor noi pe care le întâlnește în America chipuri din România. România dublează, fantomatic și fantasmatic, America. În replică, M2 intervine cu notații dilatorii în marginea cărților citite profesional și se întreabă, anost, „Ficțiune imitând viața? Viața imitând ficțiunea?”, pentru a conchide, cu prudență, „Amândouă deodată”. M2 crede că scindarea identității sale în M1 și M2 este dictată de logica internă a limbii și culturii americane³.

Dacă M1 are impulsuri autodistructive, e insomniac, depresiv, pesimist, leneș, recalitrant și judecă în *acqua forte*, M2 este pozitiv, face sport, are grijă de corpul său, e tolerant, adoptă prudent codurile academice de exprimare și, treptat, descoperă avantajele intelectuale ale relativismului surăzător, ironic, resemnat, lipsit de mordant, leucit de tăiș, saturat de pană academică. M1 spune (despre M2): „Intelectualul american mi s-a părut de la început un tip caricatural. Prudența lui, felul de a se lua în serios și mai ales preocuparea lui pentru propria-i sănătate (ceea ce aici se numește «health consciousness», aproape un echivalent al «conștiinței de clasă» de dincolo) sunt efectiv ridicole. Iar la acest ridicol particip și eu cu viața pe care o duc de la o vreme. Ce s-a întâmplat cu impulsurile autodistructive pe care le aveam în România? Cum pot să accept să devin o caricatură – un mic universitar american care se bucură când slăbește cu o jumătate de kilogram și are angoste metafizice când cântarul îi arată că s-a îngrășat cu una?” (4 septembrie 1977). E un punct de inflexiune în trecerea lui Matei de la M1 la M2. În aceeași zi, notează fraza înghețată: „Ceva fundamental s-a pierdut, și s-a pierdut împreună cu posibilitatea regăsirii lui”.

M1 dezaprobă disocierea tipic americană dintre lumea profesiei și conversația socială, dintre (în terme-

nii lui Weber) vocație și meserie și constată că în universitatea americană comunicările sunt foarte bune, dar dialogul e nul. „Monologuri paralele într-o atmosferă extrem de civilizată”. Colegii lui de facultate, unii profesori faimoși, i se par, din punct de vedere intelectual, neinteresanți și mediocri. Regulile promovării academice americane, și ele, i se par stupide. Nemulțumirea, aici, este a lui M1; observația, ca și acomodarea cu realitatea pendinte, este a lui M2. În aceeași vână, M1 constată curioasa superficialitate a percepției psihologice americane. Prin contrast, René Wellek, care ilustrează tipul intelectualului umanist tradițional în Europa dinaintea războiului, îi pare formidabil. Matei Călinescu are judecăți lipsite de complezență și față de etosul modern. Crede că modernitatea ar fi caracterizată de „revolta maselor”, care duce la cvasi-generalizarea hedonismului „gloatei”, și de „revolta intelectualilor”, care duce la uciderea lui Dumnezeu și la nașterea ideologiilor, a religiilor seculare. În modernitatea occidentală vede libertate și vid, iar în cealaltă modernitate, cea totalitară, vede o față a modernității care suprimă libertatea și adâncește vidul. În *Cinci fețe ale modernității*, M2 parcă a spus-o mai puțin bine. În astfel de judecăți, care figurează atenuat ori transfigurată în lucrările sale academice americane, M1 furnizează dramatismul caracterizării, iar M2 tonul și calmul conceptualizării. Exemplele ar putea fi oricât înmulțite.

Cu timpul, vocea corespunzătoare identității M1 dispare, absorbită în vocea M2 ori înlocuită de ea, prin procesul în care Matei Călinescu însuși, progresiv, ajunge să se identifice tot mai mult cu aceasta din urmă. Când își simte sfârșitul apropiat, M1 scoate strigăte de alarmă: „Mă aflu simbolic în țara lotofagilor și am nevoie nu numai de viclenie, ci și de-o imensă încăpățănare ca să-mi pot păstra memoria. [Peste] mica insulă a trecutului meu [...] se sparg mereu valuri înalte de uitare” (1 noiembrie 1980). Îngrijorările ideologice ale aceleiași voci, nu mai puțin personale, sunt marcate de același dramatism al dispariției: „Speranța mea e că procesul de «sini-ficare» a modernității (început de Lenin, perfecționat de Stalin) va avorta. Dar când? Când?” (22 octombrie 1980). Aceste îngrijorări vor amuți odată cu M1. Când încheie acest jurnal, poate ca preț al adaptării pline de succes la exilul american, Matei Călinescu se desparte de una din cele mai autentice și atașante voci ale personalității sale. Această voce va reveni, transfigurată, când Matei Călinescu va scrie *Portretul lui M*.

¹ Matei Călinescu, *Un fel de jurnal (1973–1981)*, Polirom, 2005, 268 pp. Parte din însemnările omise în acest jurnal au fost folosite de Matei Călinescu în *Portretul lui M* (Polirom, 2003). Cu siguranță, însemnările de tip jurnal făcute de-a lungul anilor de Matei Călinescu exced semnificativ paginile deja publicate, chiar dacă, așa cum afirmă, n-a „intrat niciodată în mod serios în rolul unui autor de jurnal”.

² Vezi însemnarea din 6 iunie 1980 (pp. 187 sq.).

³ Poate că M2 s-a născut ca urmare a încercării lui Matei Călinescu de a transforma problema incandescentă și irezolvabilă a exilului într-o problemă strict intelectuală, de tipul „cum e posibil un limbaj de descriere neutru al valorilor care nu sunt neutre?” – instrumentele relativiste elaborate de Rorty părăndu-i-se, poate, cele mai potrivite pentru a neutraliza fără costuri umane prea mari vocea irezolvabilă. În fond, M2 a făcut ca Matei Călinescu, cumva inconștient, să îl elimine complet pe M1 dintre referințele de fundal ale primei sale cărți americane, triumfând cu întrebarea: „A adus oare România vreo contribuție originală la cultura modernității europene?” (însemnarea din 11 mai 1977). Matei Călinescu știe bine că da; M2, prin eliminarea lui M1, l-a făcut un timp să creadă că nu. ✍